

ВІДГУК

на дисертаційне дослідження Щebetюк Наталії Борисівни
«Науково-організаційні та методологічні засади функціонування аграрної
науки в Україні кінця 20-х – 30-х рр. ХХ ст.»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.07. – Історія науки і техніки

Аграрний сектор є одним з найважливіших в загальній структурі людського буття. Він забезпечує фізичне існування людини, її життєздатність, є базисом її харчового споживання, забезпечує продовольчу безпеку країни.

Тому функціонування аграрного сектору є чи не однією з найважливіших проблем будь-якої країни, на забезпечення якого спрямована аграрна наука. Остання є специфічною галуззю наукового знання, яка з часом акумулює у собі все нові й нові досягнення природознавства і техніки.

Україна пройшла свій шлях розвитку аграрної науки, знання якого безумовно потребує вивчення й осмислення, з огляду на те, що її еволюція суттєво модифікувалася різноманітними політичними та соціально-економічними обставинами. Досвід розвитку аграрної науки в Україні в періоді таких змін безсумнівно буде корисним і для сучасної України, в якій нині відбулися і відбуваються корінні політичні і соціально-економічні процеси. В зазначеному контексті переосмислення науково-організаційних і методологічних засад функціонування аграрної науки в Україні у другій половині 1920-х – у 1930-х рр. є необхідним, що й актуалізує тему дослідження, представленого Н. Б. Щebetюк.

Зазначимо, що дослідження Н. Б. Щebetюк є однією з складових широкого кола досліджень з історії аграрної науки, які проводяться в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН під керівництвом професора В. А. Вергунова, що підтверджується зв'язком роботи з низкою наукових тем відповідної державної реєстрації (0111U003538, 0114U001207, 01161U002102).

У вступі дисертантка чітко, логічно й послідовно навела кваліфікаційні ознаки загальної характеристики дисертації, розкрила її структуру та сутність наукової проблеми, розробленої нею. При визначенні актуальності проведеного дослідження Н. Б. Щebetюк основний акцент зробила на соціальній його значимості та його доцільності для історії розвитку аграрної науки.

Структура дисертації чітка і логічна, підпорядкована меті дослідження. Побудова змісту дисертаційного дослідження добре структурована, логічна, вмотивована. Для представлення матеріалів проведеного дослідження його автором було обрано проблемно-хронологічний підхід. Функціонування аграрної науки в Україні у другій половині 1920-х – у 1930-х рр. розглядалося через призму тих проблем, які були основними на кожному з етапів, з подальшим аналітичним розкриттям сутності проблем, підходів до їх вирішення, досягнутих результатів і завершальним синтезуючим висновком. Відповідно, кожний розділ дисертаційного дослідження додає нових рис і характеристик процесу творення науково-організаційних і методологічних

засад функціонування аграрної науки в Україні у другій половині 1920-х – у 1930-х рр., що в кінцевому рахунку створює чітке і цілісне уявлення про цей процес

Перший розділ присвячено розгляду наукового доробку попередників з досліджуваної проблематики, визначенню ступеня дослідження проблеми, наявності та ступеню сформованості джерельної бази й обґрунтуванню методології дослідження. Виділені авторкою предметно-тематичні групи історіографічних напрацювань попередників в цілому відповідають розділам дисертаційного дослідження. Відповідні історіографічні напрацювання Н. Б. Щebetюк розглядає в двох задекларованих нею історіографічних періодах: радянському і періоду незалежності України. Використаний масив історіографічних праць є достатнім для з'ясування неповноти розробки заявленої дисертанткою проблеми дослідження.

Дисертанткою дійсно використаний комплекс різноманітних джерел, різних за походженням, видами, формою, ступенем персоніфікації та змістом, який безсумнівно є репрезентативним і дозволяє добитися об'єктивності й системності проведеного дослідження. Тим не менш, виникає питання щодо класифікації об'ємного масиву використаних різноманітних джерел за певними критеріальними ознаками. Відзначу, що складова архівних матеріалів, залучених автором при проведенні дослідження, висока і складає більше третини списку використаних джерел.

Методологічне підґрунтя та сукупність методів, використаних у дослідженні, складають дієвий методологічний інструментарій, використання якого забезпечило системність і об'єктивність дослідження.

Автор йшов у своєму дослідженні від розгляду загальних принципів сільськогосподарської дослідної справи як базиса аграрної науки, що були закладені у період до 1927 р. (2 розділ), до організації інституційних структур аграрної науки в умовах 1920-х років (3 розділ), надалі переходив до концептуальних змін, що викликали створення Всеукраїнської сільськогосподарської академії наук (ВУАСГН) та аналізу її діяльності (4 розділ) і завершив проблемно-хронологічним аналізом змін в теоретико-методологічних основах ведення землеробства та відповідної діяльності в базових галузях сільського господарства у 1930-х рр. в цілому.

В першому розділі в контексті періодизації організаційного поступу сільськогосподарської дослідної справи в Україні, запропонованої В. А. Вергуновим, дослідниця розглянула декілька базових для її дослідження питань. А саме: 1. Чи є, (а якщо є, то наскільки) сільськогосподарська дослідна справа складовою природознавства? 2. Як розвивалося методологічне підґрунтя дослідної справи в агрономії і хто був очільниками цієї справи? Чиї праці стали базисом методології галузевого дослідництва і створили його теоретичне й практичне підґрунтя? Які конкретні розробки склали змістовну частину цієї методології? 3. Якими були загальні напрями еволюційного шляху науково-організаційного забезпечення дослідної справи до кінця 1930-х рр. Ці питання фрагментарно розглядалися й до Н. Б. Щebetюк, але в дисертації ми бачимо

сконцентрований результат їх комплексного переосмислення дисертанткою в контексті предмету дослідження.

Фактично дослідження, представлені в другому розділі, в узагальненому вигляді висвітлюють загальний шлях еволюції науково-організаційних та методологічних засад функціонування аграрної науки в Україні з середини 1920-х рр. до кінця 1930-х рр., конкретику яких дослідниця розкриває у подальших (3-5-му) розділах.

У третьому розділі Н. Б. Щебетюк, відштовхуючись від нових політичних і соціально-економічних реалій колгоспного будівництва та індустріалізації держави, тісно пов'язаних між собою, досліджує стратегію розв'язання проблеми розвитку сільського господарства в умовах часового дефіциту. Від крайового принципу побудови сільськогосподарської дослідної справи здійснюється перехід до її інституційної структури.

Дослідниця провела ґрунтовний порівняльний аналіз змісту варіантів побудови галузевого дослідництва, що оприлюднили відомі вчені-аграрії – О. А. Яната, О. Н. Соколовський, С. П. Кулжинський, Г. Г. Махов, В. В. Вінер, А.М. Сліпанський та ін., що дало їй змогу зробити обґрунтовані висновки щодо доцільності створення галузевих науково-дослідних інститутів і заснування у 1931 р. Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

Н. Б. Щебетюк у цьому розділі узагальнює й ті проблемні питання, які постали перед сільським господарством України в розглядуваний період, які потребували для свого вирішення нових організаційних форм, а саме інституційного формування сільськогосподарської науки. Серед них дослідниця виокремлює проблеми як природного, так й індустріального характеру. Це посухи, вимерзання посівів, будівництво Дніпровської ГЕС, тощо. Всі ці питання вирішувалися через досліджену Н. Б. Щебетюк діяльність Комісії при НКР НКЗС з опрацювання проблем індустріалізації та механізації сільського господарства, усуспільнення сільського господарства на новій технічній базі, розроблення проблеми сільськогосподарського районування України, з питань Дніпрельстану, з вивчення проблем підвищення врожайності, з питань підвищення продуктивності тваринництва, землевпорядкування, тютюнництва тощо

Як зазначає автор дослідження, «у 1931 р. радянські закупівлі становили 30 % світового експорту машин та устаткування, наступному році – майже 50 %». Та ще й колективізація призвела до різкого скорочення поголів'я худоби, падіння врожайності зернових культур. Отже була потрібна зміна вимог до наукового забезпечення сільськогосподарської галузі, щоб подолати кризу у сільському господарстві.

Відзначу проведений дослідницею ґрунтовний аналіз поглядів відомих вчених-аграріїв на систему організації галузевого дослідництва у 20-х рр. ХХ ст., основну роль в якій виконували крайові сільськогосподарські дослідні станції. Він чітко довів необхідність нової, інституційної структури організації аграрної науки в Україні.

Н. Б. Щебетюк здійснила й аналіз обговорення основних проектів реконструкції сільськогосподарської дослідної справи, представлених

ВАСГНІЛ, НКЗС УСРР, НКРСІ УСРР і з'ясувала за результатами порівняльного аналізу, в чому ж полягала пріоритетність плану НКЗС УСРР.

Як результат, маємо системне обґрунтування дослідницею, чому саме проект НКЗС «було прийнято за основу та задекларовано планування сільськогосподарської дослідної справи в програмовій та методологічній єдності проекту з ВАСГНІЛ з урахуванням необхідності створення в Україні у системі НКЗС центру сільськогосподарської науки – Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук».

Цілком логічним став подальший четвертий розділ «Створення і діяльність Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931 – 1935 рр.)». Цей розділ я вважаю чи не найкращим у дисертаційному дослідженні Н. Б. Щебетюк, як за структуризацією, так і за ступенем змістовного розкриття теми дослідження. Дослідниця послідовно розглянула (за підрозділами) в узагальненому вигляді моделі координуючих центрів управління сільськогосподарською наукою та дослідною справою, що потребувало виходу за зазначені хронологічні межі дослідження, Потім перейшла до системного аналізу структури ВУАСГН, здійснила аналіз еволюції її структурної реорганізації й надала її схему за роками існування академії. У третьому підрозділі цього розділу Н. Б. Щебетюк перейшла вже на рівень аналізу конкретних способів і форм планування науково-дослідних програм у ВУАСГН й розглянула перший в історії вітчизняної сільськогосподарської науки комплексний проблемно-тематичний план її розвитку на 1932 р., створений ВУАСГН, на підставі чого зробила висновок про те, що «вперше здійснене масштабне планування сприяло виокремленню методологічних, тематичних і функціональних аспектів складного процесу розвитку сільськогосподарської науки в Україні».

Надалі дослідниця виокремила чи не найдієвішу науково-організаційну форму функціонування ВУАСГН – пленуми з опрацювання основних проблем сільського господарства, особливо в перші два роки існування ВУАСГН. На думку дослідниці їх значення полягало й в тому, що на цих пленумах проходили розгорнуті дискусії з конкретної проблематики сільського господарювання. Саме ці пленуми, як доводить дослідниця, сформувавши їх науково-комунікативну роль «в налагодженні роботи науково-дослідних установ і сприяли закладенню нових методологічних аспектів розвитку сільськогосподарської науки в Україні».

Завершує четвертий розділ аналіз проблематики наукових програм. Основні висновки, зроблені дослідницею за їх розглядом – це спрямованість тематики на окреслені партією та урядом головні проблеми сільського господарства України, встановлення пріоритетності досліджень, що стосувалися організаційно-господарських аспектів галузі.

Відмічу й авторське трактування процесу «формування системи ВУАСГН як заміну триступеневої системи організації науково-дослідних робіт (інститут-станція-опорний пункт) на двоступеневу (інститут-опорний пункт)». Автор обґрунтовує цю зміну як викликану «метою максимального наближення до потреб галузі». На наш погляд питання дискусійне, враховуючи те, що

«моделювання системи наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва УСРР здійснювалося впродовж усього періоду функціонування Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук». Автор стверджує, що «відбулось активне розгортання діяльності академічної науково-організаційної структури, що сприяло з'ясуванню чітких функцій координуючого апарату та наукових завдань мережі науково-дослідних установ». Це дійсно впливає з ґрунтового дослідження, проведеного Н. Б. Щебетюк. Але на наш погляд, для виявлення працездатності моделі, тим більше в сільському господарстві, де результати виявляються тільки через протяжний часовий період, часу функціонування кожної з моделей діяльності ВУАСГН було явно недостатньо. Отже можна говорити про політичну складову, яка впливала на змінність цих моделей більше, ніж результати її функціонування.

В цілому проаналізований розділ є прикладом кропіткої дослідницької праці дисертантки, результати якої засвідчують її вагомий дослідницький потенціал.

П'ятий розділ присвячено здобуткам вітчизняної сільськогосподарської науки у 1930-х рр. Встановлено найголовніші досягнення в цій галузі, зокрема наголошується на масштабній агрономічній інвентаризації ґрунтів й взагалі здобутках ґрунтознавчого напрямку досліджень. Встановлені основні напрями генетико-селекційної діяльності та їх результати в справі створення нових сортів зернових, садівництва, лісових культур тощо. Значну увагу дослідниця приділила розвитку тваринницької галузі, зупинившись на тих позитивних зрушеннях, які стали чинниками здобутків досліджуваного періоду в цій галузі. Зокрема діяльність М. Ф. Іванова з виведення нових порід свійських тварин. Н. Б. Щебетюк довела, що в цей період відбулися й певні позитивні зрушення в справі механізації сільського господарства, агроекономічному забезпеченні його організаційного процесу. Позитивний контекст цього розділу підкріплено відповідними джерелами, охоплення напрямів розвитку аграрної науки у 30-х рр. ХХ ст. широке, а її здобутки ретельно виписані.

Висновки, зроблені за опрацьованими дослідницею матеріалами, ґрунтовні й виважені. Теоретичний рівень дослідження високий.

Результати проведеного дослідження та основні положення дисертації мають значну публікаційну апробацію, викладені у 48 наукових працях, з яких 2 монографії, 2 брошури, 1 збірник документів і матеріалів; 22 наукові статті у фахових виданнях (з них 5 статей у зарубіжних наукових виданнях) та 21 публікація у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Основний текст автореферату і дисертації ідентичні. Дисертація написана грамотно, державною мовою, наукове і мовне викладення добре сполучаються.

Загальне враження від дисертаційного дослідження Н. Б. Щебетюк позитивне. Але є певні зауваження, дискусійні питання, які хотілося б з'ясувати, та відповідні побажання.

1. Бажано було б джерела упорядкувати за якоюсь певною класифікаційною схемою.

2. Останній (5 розділ) містить лише позитивну інформацію про здобутки в усіх галузях сільського господарства України. На мій погляд автор

повинен був торкнутися й тих негативів, які супроводжували аграрну науку у 1930-ті роки.

3. Дещо нечітко розглянуто питання щодо ліквідації ВУАСГН. Основний ухил зроблено в сторону впливу політичних процесів: «Весною 1933 р. почалися масові арешти науковців-аграріїв Академії, її діяльність призупинилася, а наказом НКЗС УСРР № 167 від 31 березня 1935 р. було прийнято рішення про ліквідацію ВУАСГН» (с. 198). На цей наказ є посилання й в іншому місці. Але яким же було офіційне формулювання. А воно було таким: «Українська академія сільськогосподарських наук, створена для об'єднання і науково-дослідного керівництва роботою інститутів, не справилася з покладеним на неї завданням, стала на шлях адміністрування науково-дослідної роботи, стала середостінням між науково-дослідними установами і Наркомземом» (О состоянии и задачах научно-исследовательской работы в сельском хозяйстве. Постановление СНК УССР и ЦК КП(Б)У от 29 сентября 1935 г. // Собр. законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1935. № 31. С. 3.). Тобто, це приблизно теж саме, що ставили в провину і ВАСГНІЛ.

4. Н. Б. Щebetюк зазначає, що у 1934 р. вийшла постанова НКЗС УСРР № 188 «Про організацію та роботу хат-лабораторій» від 29 квітня 1934 р. Бажано було б розвинути цю тему, бо вона знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку з становленням нової концепції наукового супроводу ведення сільського господарства. Далі хата-лабораторія згадується лише на с. 114 при розгляді запропонованого у 1940 р. Б. М. Рожественським проекту організації сільськогосподарської дослідної справи. І це не є зрозумілим для читача, бо випадають 6 років науково-дослідної діяльності в галузі сільськогосподарської справи без жодної згадки про хати-лабораторії, якими так опікувався Т. Д. Лисенко. Це потребує пояснення.

5. З тексту дисертації незрозуміло, що стало з пленумами і чи є якісь документи щодо їх долі.

6. Кількість співробітників в установах ВУАСГН – 2000, а кількість аспірантів, наведена у дисертації – 1000 (с. 42). Чи не виглядає остання цифра завищеною?

7. Інколи є неточні вирази, наприклад «первісний» замість «первинний», не наведено кілька назв використаних справ, можна було не наводити список праць дисертанта у Додатку, бо вони вже наведені на початку дисертації. Здивував термін «інститузація». У науковій літературі є терміни «академізація» та «інституалізація». Термін «інститузація» я не знайшов.

Висловлені зауваження у переважній своїй більшості мають характер уточнень та побажань. Крім того, на мій погляд багато в чому вони породжені складністю проблеми, яка розв'язувалася. Вони не носять системного характеру і не впливають на загальну високу оцінку проведеного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність є високою й базується на репрезентативній історіографічній та джерельній базі, плідному використанні різних методів дослідження, зіставленні отриманих результатів з результатами попередників та

їх критичному аналізі і синтезі. Новизна дослідження підтверджується наведеним вище аналізом дисертації і відповідає зазначеним в авторефераті та дисертації пунктам. Основні висновки дисертації виважені, логічні й обґрунтовані. Матеріали кандидатської дисертації в дослідженні не використовувалися.

Все вищезазначене дає підстави стверджувати, що дисертаційне дослідження «Науково-організаційні та методологічні засади функціонування аграрної науки в Україні кінця 20-х – 30-х рр. ХХ ст.» є завершеною оригінальною, ґрунтовною, самостійною науковою працею, яка містить нові наукові результати, вирішує важливу наукову проблему, відповідає спеціальності 07.00.07 – історія науки і техніки. Дисертація має необхідні ознаки новизни і практичне значення. Дослідження відповідає вимогам, що пред'являються до докторських дисертацій, викладеним у пунктах 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із наступними змінами і доповненнями) до дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки і техніки, а її автор –Щебетюк Наталія Борисівна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки.

Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теоретичної фізики
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара,
заслужений працівник освіти України

 В. С. Савчук

Учений секретар

Т. В. Ходанен